

UPPSALA UNIVERSITET
Institutionen för utbildning, kultur och medier
Historiska institutionen
Lärarexamensarbete inom allmänt utbildningsområde, 15 hp

2009ht4417

Vad gjorde kvinnorna när männen skrev historia?

Läroböcker i historia ur ett genusperspektiv

Författare
Johan Persson

Handledare
Cristina Prytz

Betygsättande lärare
Mikael Palme

Sammanfattning

Det har alltid funnits ungefär lika många kvinnor som män. Ändå har kvinnor ofta osynliggjorts i historieskrivningen. I detta examensarbete undersöks skildringarna av män och kvinnor under antiken och medeltiden i läroböcker i historia för gymnasieskolans A-kurs utgivna mellan 1976 och 2008. Både läroböckernas skrivna texter och dess bildmaterial undersöks. Analysen visar att det inte finns några stora skillnader mellan läroböckernas ord och bilder, inte heller mellan kapitlen om antiken och medeltiden, när det kommer till skildringen av kvinnor och män. I samtliga böcker finns i stället ett konsekvent förhållningssätt till kvinnohistoria eller genushistoria. Detta förhållningssätt har i många utav läroböckerna tydligt påverkats av den akademiska utvecklingen av kvinnohistoria och genushistoria, men detta resultat är inte entydigt.

Nyckelord: genus, historia, läroböcker.

<u>1. Inledning.....</u>	<u>4</u>
<u>1.1 Syfte och frågeställningar.....</u>	<u>4</u>
<u>1.2 Forskningsläge.....</u>	<u>5</u>
<u>1.3 Teori.....</u>	<u>11</u>
<u>1.3.1 Genusteori.....</u>	<u>12</u>
<u>1.3.2 Intersektionalitet.....</u>	<u>14</u>
<u>1.4 Källmaterial.....</u>	<u>15</u>
<u>2. Metod.....</u>	<u>17</u>
<u>2.1 Kategorier: Ord.....</u>	<u>18</u>
<u>2.2 Kategorier: Bild.....</u>	<u>18</u>
<u>2.3 Tillvägagångssätt.....</u>	<u>19</u>
<u>3. Bakgrund.....</u>	<u>20</u>
<u>3.1 Läroboken.....</u>	<u>20</u>
<u>3.2 Från kvinnohistoria till genushistoria.....</u>	<u>21</u>
<u>4. Undersökning.....</u>	<u>24</u>
<u>4.1 Fyra epoker.....</u>	<u>24</u>
<u>4.2 Vägar till nuet.....</u>	<u>25</u>
<u>4.3 Grepp om historien.....</u>	<u>27</u>
<u>4.4 Människans historia.....</u>	<u>28</u>
<u>4.5 Alla tiders historia.....</u>	<u>30</u>
<u>4.6 Epos.....</u>	<u>31</u>
<u>5. Slutsatser.....</u>	<u>33</u>
<u>6. Käll- och litteraturförteckning.....</u>	<u>36</u>
<u>6.1 Anförda källor.....</u>	<u>36</u>
<u>6.2 Litteratur.....</u>	<u>36</u>
<u>6.2.1 Tryckt litteratur.....</u>	<u>36</u>
<u>6.2.2 Internetsidor.....</u>	<u>38</u>

1. Inledning

När jag våren 2008 gjorde min verksamhetsförlagda utbildning i Allmänt utbildningsområde II ville en grupp elever i årskurs sju hitta bilder på kvinnor i antikens Grekland för att genomföra den uppgift jag gett dem. Vi bläddrade igenom flera olika läroböcker i historia och fann då att kvinnorna var klart underrepresenterade i böckernas bildmaterial. Eleverna drog snabbt slutsatsen att böckerna skildrade ”sådant som var viktigt” i detta fall framförallt krigsföring och politik, aktiviteter som ju kvinnor var uteslutna från. Ur ett genusmedvetet perspektiv kan man naturligtvis fundera på om det verkligen förhåller sig så att kvinnorna under denna period var uteslutna från sådana situationer som var viktiga och värda att skildra, eller om det i stället är så att vissa arenor och situationer av läroboksskaparna har uppfattats som viktiga just därför att de är manligt kodade. Det kan dock konstateras att mina elever utifrån läroböckerna gjorde tolkningen att det var dessa typiskt manliga situationer, i detta fall krig och politik, som är historiskt viktiga och intressanta. Detta budskap förmedlades alltså till dem trots att jag i min försökt att anlägga ett genusmedvetet och jämställt perspektiv på min undervisning (vilket var hela anledningen till att eleverna började leta bilder på kvinnor från första början).

Denna händelse väckte mitt intresse för vilka bilder (ingen ordvits avses) av män och kvinnor som läroböcker förmedlar.

1.1 Syfte och frågeställningar

Det har alltid funnits ungefär lika många kvinnor som män. Aktiviteter som i många samhällen varit kvinnligt kodade, barnuppfostran, matlagning eller klädsömnad för att bara nämna några exempel, har naturligtvis haft en oerhörd vikt för det mänskliga släktets fortlevnad. Ändå har dessa sysslor traditionellt setts som mindre intressanta och värdefulla än de aktiviteter som äger rum i ”det offentliga”, exempelvis politik eller produktion (till skillnad från den kvinnligt kodade privata sfärens reproduktion). En viktig fråga är hur läromedel i historia förhåller sig till äldre samhällen där arbetsdelningen mellan könen och ibland även uppdelningen i offentligt och privat var mycket skarp. Reproduceras eller utmanas bilden av kvinnliga sysslor och arenor som mindre intressanta? Om manliga områden skildras som mer värdefulla att studera och berätta om riskerar ena halvan av mänskligheten med alla sina erfarenheter att osynliggöras.¹

Jag finner det också intressant att studera huruvida det i en text kan finnas motsättningar eller motsägelser i genuskildringen. Ett tydligt exempel på detta som skulle gå relativt enkelt att studera är om det finns någon skillnad mellan textens skrivna ord och dess bilder. Här bör påpekas att jag ansluter mig till definitionen av text som ”meningsbärande teckensystem”. Vilket

¹ Gemzöe 2005, s. 76-77, 85-90; Wikander, Wikander 2003, s. 94-96, 120-122.

innebär att även exempelvis bilder inkluderas i textbegreppet. Vi skulle kunna tänka oss en lärobok vars skrivna ord faller inom kategorin jämställd text men vars bildmaterial systematiskt osynliggör kvinnor eller vice versa.²

Jag vill också undersöka om det sker någon förändring i skildringarna av män och kvinnor över tid om detta i sådana fall kan relateras till förändringar inom historieforskningen, till exempel framväxten av kvinnohistoria och genushistoria.³

Syftet med uppsatsen är alltså att undersöka vilka meningserbudanden kring genus som finns i läroböcker i historia.

För att uppnå detta syfte kommer följande frågor att ställas till texterna:

1. Hur skildras män och kvinnor?
2. Finns det skillnader mellan dessa skildringar i ord och bild?
3. Sker det någon förändring i dessa skildringar över tid?

1.2 Forskningsläge

Läromedelsanalyser med genusperspektiv är ingen nyhet. Ett exempel är Moira von Wrights rapport *Genus och text: När kan man tala om jämställdhet i fysikläromedel* vilken är ett resultat av projektet ”Jämställdhet i läromedel” vilket analyserade läromedel i fysik utifrån det faktum att flickor generellt sett visar mindre intresse för fysikämnet än vad pojkar gör. En bärande frågeställning för von Wright är hur jämställda läromedel skall se ut. För att klassas som jämställt enligt von Wrights definition skall läromedel både vara genusmedvetna, det vill säga att de tar hänsyn till genusfrågor när de av betydelse och annars bortser från dem, och inkluderande, det vill säga de skall inte förutsätta att läsaren har ett visst kön. En text som till exempel inte innehåller lika många kvinnor som män anses enligt denna definition som exkluderande eftersom den konstruerar ett manligt ”vi”.⁴

I resultatdelen delar von Wright in de studerade texterna, fyra läroböcker för grundskolans senare år och tre böcker för gymnasiet A-kurs i fysik, i tre grupper efter fokus. De teknocentriska texterna fokuserar på teknik och naturvetenskap och att lära in objektiva fakta. De antropocentriska texterna sätter människors vardagsfarenheter och sökande efter sanning i centrum. Den ekocentriska texten slutligen fokuserar på naturen och relationen mellan människa och natur och behandlar även fysikens moraliska och estetiska dimensioner. Enligt von Wright kan den faktabaserade objektiva kunskapen ses som ”manlig” kunskap vilken exkluderar känslor och intuitioner. Härav kan vi förstå att von Wright är mer positiv till de ekocentriska och antropocentriska texterna än till de teknocentriska. En majoritet av de studerade texterna bedöms sakna genuskänslighet och är därtill exkluderande.⁵

² Bergström, Boréus 2000, s. 15-16.

³ Hirdman 1992, s. 9 – 21.

⁴ von Wright 1999, s. 7,13, 48-55.

⁵ Ibid. s. 95-98, 102.

Von Wrights kunskapssyn har emellertid kritiserats av Björn Holst, doktor i teoretisk fysik, som menar att uppdelningen i manlig och kvinnlig kunskap, där den kvinnliga kunskapen identifieras med "vardagskunskap" och den manliga med objektiv vetenskaplig kunskap, är felaktig och ovetenskaplig. Von Wright menar tycks bland annat mena att fysikläromedlens avståndstagande från astrologi kan "skrämma bort" flickor från fysiken, trots att det uppenbarligen är så att astrologin rent vetenskapligt är falsk. Denna kritik av von Wrights postmodernt färgade kunskapsrelativism är som jag ser det fullt rimlig. Problemet uppstår när von Wright ger sig in på att analysera fysikens ämnesinnehåll snarare än hur detta presenteras i undervisningen. Även om fysiken naturligtvis kan granskas historiskt och vetenskapssociologiskt ur ett genusperspektiv (exempelvis med avseende på kvinnors möjligheter att ägna sig åt fysikforskning) så delar jag Holts uppfattning att fysikens sanningar inte är sociala konstruktioner och därför saknar genusdimensioner.⁶

Även Jörgen Mattlar har i sin avhandling *Skolbokspropaganda? En ideologianalys av läroböcker i svenska som andraspråk (1995 – 2005)* berört könsfrågor i läroböcker, i detta fall som synes böcker avsedda för undervisning i svenska som andraspråk. Studien berör även kategorierna klass och etnicitet. Avhandlingen är, vilket ju också det framgår av titeln, en ideologianalys vars teori utgår från Gramscis hegemonibegrepp. Metodologiskt har Mattlar använt sig av parametrar, eller dimensioner för att tala med Bergström och Boréus. När det gäller kategorin kön används exempelvis parametrarna "Essentialism – Konstruktivism". Dessa parametrar ger upphov till olika syn på jämställdhet där essentialism står för en kvantitativ och konstruktivism står för en kvalitativ jämställdhetssyn. Av de fem studerade läroböckerna har tre ett tydligt jämställdhetsperspektiv och behandlar könsskillnader som sociala konstruktioner. En av de undersökta böckerna klassificeras som konservativ och har en essentialistisk syn på kön. Den femte boken saknar tydligt perspektiv och hamnar i ett mellanläge. Dessa två kategorier, jämställd och konstruktivistisk samt konservativ och essentialistisk kopplar Mattlar till socialdemokratisk respektive borgerlig utbildningspolitik.⁷

Även på historiaområdet finns det läroboksstudier utifrån genusperspektiv. Ett exempel är Emma Anderssons lärarexamensuppsats *En historia för alla? En genusteoretisk studie av läroböcker i historia för gymnasieskolan*. Den teoretiska utgångspunkten hämtas från Yvonne Hirdmans genussystem, framförallt begreppen diktomi och hierarki vilka används i en diskursanalys av skildringar av industrialisering, folkrörelser och demokratisering i Sverige mellan 1870 och 1920 i fem läroböcker för gymnasiet A-kurs i Historia. Den kvantitativa delen av undersökningen visar att 70 procent av böckernas bilder föreställer män, medan enbart 34 procent föreställer kvinnor. Den kvantitativa analysen belyser hur manligheten görs till norm medan kvinnorna och deras erfarenheter förvisas till särskilda kvinnohistoriska avsnitt. Den allmänna historieskrivningen är den manliga historien.⁸

⁶ Holst 2004, s. 2 – 5.

⁷ Mattlar 2008, s. 27-59, 92 – 97; Bergström, Boréus, 2000, 164.

⁸ Andersson 2006, s. 9-10, 21, 36.

En annan lärarexamensuppsats med liknande utgångspunkt är Helen Panikians *Läromedelsanalys utifrån ett historiemedvetande och genusperspektiv*. Även här används Hirdmans genussystem i kombination med Karl-Ernst Jeismans begrepp ”historiemedvetande”, vilket i detta fall innebär ett försök att förstå hur genus konstrueras utifrån uppfattningar om vad det historiskt sett inneburit att vara man respektive kvinna. Det studerade materialet utgörs av åtta historieläroböcker för gymnasiet, närmare bestämt kapitlen som behandlar åren mellan 1789 och 1929. Uppsatsen har som delsyfte att studera förändring över tid och därför hämtas två böcker från varje årtionde mellan 1970- och 2000-talet. Resultatet visar att böckerna från 1970- och 1980-talet osynliggör kvinnor men att detta minskar något under 1990- och 2000-talet, faktum är att Panikian anser att tre av böckerna från dessa årtionden har ett genusperspektiv.⁹

I Norge har Sissel Annete Marthinsen granskat läroböcker i historia avsedda för grundskolans senare år eller gymnasiet och som utgivits mellan 1950 och 1990. Syftet är att studera skildringen av ”kvinnoliv” och huruvida denna har påverkats av historievetenskapens utveckling och av politiska beslut kring läroplaner och den statliga norska läromedelskontrollen. Analysen har både en kvantitativ och en kvalitativ del. Den kvantitativa metoden fokuserar på brödtexten, även om också bilder, bildtext och frågor eller uppgifter också räknas in, och innebär att Marthinsen räknar förekomsten utav kvinnolivsskildringar. Den kvalitativa analysen å sin sida fokuserar helt på brödtexten till vilken Marthinsen ställer frågor kring skildringen av kvinnoliv. Frågor som ställs är bland annat; Skildras vanliga kvinnors liv eller enbart kända historiska kvinnor? I vilka sammanhang skildras kvinnors liv? Blir kvinnoliv exempelvis enbart en del av socialhistorien?¹⁰

I läroböckerna från 1950- och 1960-talet nämns kvinnor och kvinnoliv i genomsnitt 15 gånger per hundra sidor brödtext, i bilder och bildtexter är frekvensen ännu lägre. Även den kvalitativa analysen visar att kvinnoliv i hög grad är frånvarande vilket enligt Marthinsen beror på böckernas lägger stor vikt vid politisk historia. Att kvinnoliv får större utrymme i texterna om den förmedeltida perioden samtidigt som dessa har ett större fokus på socialhistoria än jämfört med andra perioder tyder också på detta. I 1970- och 1980-talets böcker har kvinnolivets utrymme i brödtexten ökat marginellt, från 15 till 17 omnämningen per hundra sidor i genomsnitt. Ökningen i bildmaterialet är något högre. Under 1980-talet kan man också ana en uppåtgående trend. I den kvalitativa analysen av böcker från dessa årtionden kan man se att perioden före medeltiden skildras utifrån ”hverdagslivshistorie” medan medeltidshistorien har fokus på politisk historia, under 1980-talet börjar emellertid även ett socialhistoriskt perspektiv föras in vilket innebär att både kvinnors och mäns liv i den privata sfären skildras. I tiden efter 1850 är skildringarna inriktade på den offentliga sfären men här förekommer kvinnorna oftare, bland annat i beskrivningar av kvinnors inträde på arbetsmarknaden. Kvinnolivets starkare närvaro i texterna om förmedeltida samhällen jämfört med texterna om medeltida samhällen spårar Marthinsen bland annat till att skildringarna stöder sig på olika typer av källor. Medan användningen av arkeologiska källor leder till ett fokus på både män och kvinnors vardagsliv

⁹ Panikian 2008, s. 3, 9 – 13, 42 – 43.

¹⁰ Marthinsen 1998, s. 3 – 4, 42 – 44.

leder textkällor ofta till att den politiska historien ges större tyngd och då kvinnor mer sällan var aktörer i den offentliga sfären osynliggörs de i historieskrivningen. I skildringarna av tiden efter 1850, framförallt i böckerna skrivna på 1980-talet, läggs också tyngdpunkten på offentligheten men här innebär fokuseringen på arbetslivet att kvinnors liv ges större utrymme.¹¹

2006 genomförde en grupp forskare, på skolverkets uppdrag, en studie av svenska läromedels framställning av etnicitet, kön, funktionshinder, religion och sexualitet. Studien utmynnade i rapporten *I enlighet med skolans värdegrund?* De granskade läroböckerna kommer från ämnena naturkunskap/biologi, historia, religionskunskap och samhällskunskap och är avsedda för grundskolans senare år eller gymnasiet A-kurser.¹²

Studien av hur kön framställs har gjorts av Britt-Marie Berge och Göran Widding. Syftet är att ta reda på om kvinnor, män och transpersoner utsätts för ”diskriminering eller andra former av kränkningar” i läroböckerna. Författarna utgår både från ett kvantitativt och ett kvalitativt jämställdhetsbegrepp. Det kvantitativa begreppet innebär i detta fall att grupper kan anses som utsatta för diskriminering eller kränkning om de inte alls finns representerade eller är underrepresenterade men också om de är överrepresenterade och stereotypiserade. Enligt det kvalitativa begreppet förekommer diskriminering eller kränkning när grupper nedvärderas, förlöjligas eller skuldbeläggs men även om nedvärdering, förlöjligande eller skuldbeläggande kan förekomma ”beroende på hur lärobokens texter och illustrationer hanteras i konkret pedagogisk praktik”.¹³

I de sex undersökta läroböckerna i historia finner de att kvinnor är underrepresenterade, deras livsvillkor och agerande genom historien osynliggörs. När kvinnor förekommer i texten är det ofta i rollen som passiva offer. I samtliga böcker finns emellertid könsperspektiv med, men dessa har snarare karaktären av tillägg än av integrerade delar i texten. Undantaget är boken *Epos A* som anses ha en problematiserande syn på kön. Ett exempel på hur könsperspektivet marginaliseras är att de elevfrågor som tillhör texten inte behandlar könsperspektiv, detta placeras istället bland extrauppgifterna, vilket alltså signalerar att könsfrågor inte tillhör historieämnets baskunskaper. De överrepresenterade männen kopplas konsekvent samman med våldsamheter och krig. I en av böckerna ”påminner beskrivningarna av män i krig om krigsskildringar i gamla tiders pojkböcker”.¹⁴

Det övergripande resultatet i granskningen av samtliga läroböcker blir att män och pojkar är överrepresenterade och att böckerna genomsyras av en manlig norm, det vill säga att mannen framställs som den normale och kvinnan som undantaget. Dessutom är de starkt heteronormativa och transpersoner utesluts nästan helt. Till de mer positiva sidorna hör att alla läromedel innehåller avsnitt som problematiserar kön och könsrelationer. Dessa utgör emellertid i regel ”isolerade öar” och ett kritiskt perspektiv på kön och manlig normativitet är alltså inte en

¹¹ Ibid. s. 52 – 53, 65 – 66, 97 – 99, 115, 118 – 119.

¹² *I enlighet med skolans värdegrund?*, 2006, s. 15.

¹³ Berge, Widding 2006, s. 8.

¹⁴ Ibid. s. 14 – 18.

integrerad del i texten. Inom samtliga ämnen finns också läroböcker som är extra föredömliga i strävan efter att uppnå läroplanens mål om jämställdhet och motverkande av traditionella könsroller.¹⁵

2010 publicerade Ann-Sofie Ohlander, professor emeritus i historia, rapporten ”Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia” på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. I denna granskas två läroböcker för grundskolan och två läroböcker och en lärarhandledning för gymnasiet A-kurs. Undersökningens slutsats blir att texternas bristande jämställdhetsperspektiv är anmärkningsvärda. En tydlig indikation på att kvinnor är underrepresenterade finner Ohlander genom att räkna kvinno- respektive mansnamn i böckernas personregister. I boken *Människan genom tiderna* finns exempelvis 235 män och 14 kvinnor namngivna. För denna bok samt för lärarhandledningen visar det sig att antalet kvinnor faktiskt sjunker ju längre fram i tiden man kommer.¹⁶

Den mer kvalitativa delen av granskningen visar att också de anonyma kvinnorna är få till antalet i jämförelse med männen och dessutom behandlas de i regel som ett bihang till män, bondkvinnan definieras enbart som bondens hustru, nunnan definieras i förhållande till munken etcetera. Även kvinnors arbete och därmed deras ekonomiska betydelse osynliggörs när tiden innan industrialiseringen behandlas. Ett stort fokus läggs på krig, men kvinnors situation i krigssituationer beskrivs inte. Ohlanders sammantagna intryck är att de studerade texterna inte är i fas med läroplanernas och kursplanernas jämställdhetsintentioner. Om texternas manliga norm går igen i undervisningen, vilket alltså Ohlanders undersökning inte försöker bevisa, berövar den flickor möjligheten att skaffa sig positiva självbilder och historiska förebilder och den riskerar också att påföra pojkar ett begränsat och negativt mansideal. Lösningen på detta problem är enligt Ohlander att läromedelsförfattarna börjar ställa nya typer av historiska frågor.¹⁷

De historiska frågorna skulle gälla kvinnor i samma mån om män. Hur levde kvinnorna respektive männen? Vilka var kvinnors respektive mäns historiska villkor, också i förhållande till varandra och till barn? Hur påverkade de och påverkades av olika historiska skeenden och förändringar? Vilka verksamheter och verksamhetsområden var deras, gemensamma och var för sig? En sådan historieskrivning skulle också med nödvändighet medföra att mannen tematiseras och att manligheten problematiseras på samma sätt som kvinnan.¹⁸

Även i USA finns läromedelsforskning som utifrån ett genusperspektiv studerar läroböcker i historia. I en artikel i *The History Teacher* från 1986 tar Mary Kay Thompson Tetreault sin utgångspunkt i Janice Treckers forskning 1960-talet som visade på att kvinnor till stor del var uteslutna ur historieläroböckerna och att detta berodde på att tonvikten lades på politisk, diplomatisk och militär historia men även att områden där kvinnor spelade en stor roll, exempelvis abolitionist- och arbetarrörelsen, skildrats utifrån dess manliga ledare. Thompson Tetreault genomförde själv en klassrumsundersökning av lärares arbete med inkludering av

¹⁵ *I enlighet med skolans värdegrund?*, 2006, s. 31 – 33.

¹⁶ Ohlander 2010, s. 4, 7, 68.

¹⁷ Ibid. s. 68 – 71, 73.

¹⁸ Ibid. s. 71.

kvinnor i historieundervisningen. Lärarna hade fått tillgång till material som behandlade hur det varit att växa upp som flicka, kvinnors roller i familjen och politisk historia utifrån kvinnoperspektiv med fokus på kvinnoförtryck och kvinnorörelsen. Resultatet var att lärarna använde materialet om politisk historia men undvek frågor om barndom och familj eftersom detta uppfattades som utanför historieämnet. Under 1970-talet behandlade flera forskare på området hur det traditionella upplägget av historieundervisningen exkluderade kvinnor.¹⁹

1975 skrev Gerda Lerner om hur försöken att skapa en mer inkluderande historieskrivning genomgått flera stadier. Den första var det ”kompensatoriska” stadiet då olika kända och framstående kvinnor så att säga läggs till i historieskrivningen. Nästa stadium, som kallas bidragshistoria, består av beskrivningar av ”kvinnors bidrag till, status i och förtryck under manligt definierade samhällen”. I sin samtid ansåg sig Lerner se ett nytt framväxande stadium där historiker ägnar sig åt att skildra ”vad en majoritet av kvinnorna faktiskt gjorde” vid en given tidpunkt. Lerner förutspådde också ett kommande stadium, en ”ny universell historia” som sammanfogar mäns och kvinnors erfarenheter till en ”holistisk” bild av historien.²⁰

Själva huvudsyftet med Thompson Tetreaults artikel i *The History Teacher* är att inordna tolv stycken high school-läroböcker i historia, publicerade i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet, i ett klassificeringssystem med fem kategorier som bygger på Lerner stadieteori. Studien inleds med att alla bilder och meningar som på något sätt framställer kvinnor räknas och indelas i någon av de fem kategorierna. Mellan 1,6 och 7,5 procent av den skrivna texten nämnde på något sätt kvinnor. Till detta bör tilläggas att man naturligtvis inte automatiskt kan säga att resterande procent behandlade män, även om mängden text som handlade om män var betydligt mycket högre än de i genomsnitt fem procent som ägnades åt kvinnor. När det kommer till bilder fanns kvinnor representerade i mellan 30 och 58 procent av bilderna.²¹

Den första kategorin, manlig historia, där kvinnor är helt osynliggjorda förekommer alltså inte i någon av de undersökta läroböckerna. Den kompensatoriska historieskrivningen däremot var starkt representerad, alla böcker innehöll omnämmanden av kända amerikanska kvinnor såsom Pocahontas, Harriet Beecher Stowe, Sojourner Truth, Rosa Parks och Eleanor Roosevelt. När hon studerar det sammanhang som dessa framstående kvinnor presenteras i finner dock Thompson Tetreault att de antingen framstår som medhjälpare till kända män, det typiska exemplet är presidentfrun som understödjer sin man i hans arbete, eller ibland som sociala reformatorer vars drivkraft beskrivs som en utsträckning av kvinnans traditionella vårdande roll i familjen till den offentliga sfären. Det bidragshistoriska, eller bifokala, stadiet av historieskrivning är enligt studien det mest frekvent förekommande i läroböckerna. Samtliga böcker tar upp kvinnoförtryck och kvinnorrörelsen samt kvinnors bidrag till samhället, särskilt under USA:s

¹⁹ Thompson Tetreault 1986, s. 211 – 213.

²⁰ Ibid. s. 212.

²¹ Ibid. s. 214 – 218.

krig. I lägre grad presenteras kvinnors bidrag till de stora reformrörelserna såsom abolitionist- och arbetarrörelsen.²²

Den fjärde kategorin, vilken Thompson Tetreault kallar för feministisk historia, är inte lika välrepresenterad. Denna typ av historieskrivning kräver att kvinnors vardagsliv, både deras arbete i hemmet och deras försök att bryta sig ur ”sin traditionella sfär” tas i beaktande. Förvisso beskrivs kvinnors betydelsefulla hushållsarbete under koloniseringen av Amerika men sedan försvinner hushållssysslorna ur historieskrivningen fram till 1920-talet då flera utav böckerna nämner hur industrialismen innebar att kvinnor nu kunde köpa produkter som de tidigare tvingats tillverka själva. Endast en av böckerna nämner det faktum att kvinnor fortfarande lade i genomsnitt lika många timmar på hushållsarbete som innan industrialiseringen. Kvinnors försök att ta sig in på den offentliga arenan, exempelvis genom den feministiska rörelsen eller deltagande i religiösa, sociala eller politiska rörelser nämns enbart sporadiskt. I några utav böckerna nämns det faktum att kvinnor erfarenheter osynliggjorts inom historieskrivningen, däremot behandlar de inte hur denna exkludering upprätthållits genom ämnets traditionella fokus på politik och krig. Dessutom behandlar inte böckerna hur kvinnors liv har skiljt sig åt beroende på klass, ras eller etnicitet. I stället framställs vita medelklasskvinnor som norm för alla kvinnor.²³

Den femte kategorin, relationell historia, innebär enligt Thompson Tetreaults definition en historieskrivning där den offentliga sfären inte längre överordnas den privata och där även det privata och dess relation till det offentliga ses som viktigt att analysera. Dessutom måste relationell historieskrivning alltid ställa frågor om huruvida historiska förändringar påverkade män och kvinnor olika beroende på kön. Detta innebär att frågor som rör exempelvis familj, barnuppfostran och reproduktivt arbete måste få större utrymme än de haft tidigare, då historieskrivningen framförallt fokuserat på produktion, krig, politik och så vidare. Detta femte stadium anser sig Thompson Tetreault enbart kunna hitta som isolerade exempel i texterna, framförallt i framställningar av familjebildningar och hur dessa varierat genom historien. Det förekommer vissa försök att ställa ”köndifferentierade frågor”, till exempel kring hur lönearbete påverkat män och kvinnor olika och hur kvinnodominerade yrken fått lägre status och lägre lön. Det slutliga resultatet blir att amerikanska läroböcker har förändrats sedan Janice Treckers studie under 1960-talet. Kvinnor är inte längre osynliggjorda. Däremot ligger inkluderingen av kvinnor framförallt på den kompensatoriska och bidragshistoriska nivån och inte i form av feministisk eller relationell historieskrivning.²⁴

1.3 Teori

Jag kommer i detta avsnitt förklara genus som teoretiskt begrepp. Min utgångspunkt är historikern Joan Wallache Scotts användning av genus som hämtats från artikeln ”Genus – en

²² Ibid. s. 218, 220 – 221.

²³ Ibid. s. 221 – 228, 230 – 240-

²⁴ Ibid. s. 230 – 244, 248.

användbar kategori i historisk analys”. Jag kommer även att ta upp feministisk kritik av genusforskning utifrån ett intersektionellt perspektiv.

1.3.1 Genusteori

Begreppet *genus* i dess moderna användning började först användas av amerikanska feministiska teoretiker för att kunna tala om de socialt konstruerade distinktionerna mellan män och kvinnor och för att kunna skilja dessa från det biologiska könet. Genusteorin tog alltså avstånd från föreställningar om att samtliga historiska roller för eller hierarkier mellan könen utgår ifrån biologiska skillnader. Användningen av begreppet innebar också en insikt om att manligt och kvinnligt genus definierades i relation till och inte kunde analyseras fristående från varandra. Enligt Joan Wallach Scott har det bland feministiska historiker utmejslats tre olika sätt att se på genus: patriarkatsteorier, marxistisk feminism och en tredje skolbildning inspirerad av fransk poststrukturalism, anglosaxisk objektrelationsteori och psykoanalys.²⁵

Patriarkatsteorin har sökt placera källan till kvinnors historiska underordning i barnafödandet eller sexualiteten. Problemet med patriarkatsteorin är enligt Scott dels att den inte kan förklara hur ojämlikhet mellan könen relaterar till andra hierarkiska system och att den inte kan förklara hur dessa ojämlika förhållanden förändras över tid eftersom den förklarar den manliga dominansen utifrån biologiska fenomen. Den marxistiska feminismen har också försökt finna materiella förklaringar till genushierarkier men i stället för att förlägga dessa till den mänskliga kroppen har de sökt dessa i de skiftande produktionssätten. Inom skolbildningen har diskuterats hur patriarkat och produktionssätt förhåller sig till varandra. Joan Kelly försökte komma bort från en syn där genussystemet determineras av produktionssättet genom att skapa en tvåsystemslösning där genus och ekonomiskt system existerar självständigt sida vid sida. Enligt Scott har dock inte Kelly helt lyckats bryta sig loss från marxismens betoning av ekonomiska faktorer i förandet av genus. Den psykoanalytiska skolan intresserar sig framförallt för hur identitet skapas i den tidiga barndomen. Objektrelationsteoretiskt inspirerade forskare har lagt vikten vid hur genus uppstår genom barnets erfarenheter, särskilt relationen till föräldrarna, medan de som verkar i den kontinentala poststrukturalistiska traditionen betonar språkets roll, språk här förstått i bred bemärkelse som ”symboliska ordningar”. Problemet med objektrelationsteorin är enligt Scott att den nästan helt försöker förklara genus utifrån barns relation till föräldrarna och arbetsdelningen inom familjen. Detta gör det svårt att koppla teorin till exempelvis ekonomi och politik. Den har också svårt att förklara varför manligt genus förknippas med makt.²⁶

Scott menar att vi i stället måste ”förkasta den binära motsättningens fasta och permanenta karaktär och göra en genuin historisering och dekonstruktion av könsskillnadens termer”. Till skillnad från de teoretiker som söker en orsak eller ett ursprung till kvinnoförtrycket, vare sig det

²⁵ Scott 2004, s. 82 - 87

²⁶ Ibid. s. 87 – 89, 91 – 92.

är i produktionssätten eller i sexualiteten, menar Scott att vi bör söka förstå hur genus fungerar och förändras, både för individer och i den sociala organisationen. Att anlägga ett genusperspektiv förändrar inte enbart vetenskapernas ämnesinnehåll utan även deras metoder.²⁷

För historieämnet innebär detta exempelvis:

att man omdefinierar och vidgar traditionella föreställningar om vad som är historiskt betydelsefullt så att det handlar lika mycket om personliga, subjektiva erfarenheter som om offentliga aktiviteter.²⁸

Scotts gör en tvådelad definition av genus. "[G]enus är ett konstitutivt element i sociala relationer som bygger på uppfattade skillnader mellan könen och genus är ett väsentligt sätt att ge betydelse åt maktförhållanden". Tesen om att genus utgör ett grundläggande element för sociala relationer delar Scott upp i fyra sammanhängande element. Det första av dessa är de "kulturellt tillgängliga symboler" som är förbundna med genus. Scott exemplifierar med de motstridiga kvinnobilderna Eva och Jungfru Maria som funnits i kristen tradition. Men det kan också vara symboler som inte direkt har med män och kvinnor att göra, exempelvis mörker, ljus, orenhet och renhet. Den andra komponenten är normerna för hur dessa symboler skall och får tolkas. Scott menar att dessa normer oftast kommer till uttryck som kategoriska uppdelningar i maskulint och feminint vilka betraktas som eviga sanningar. I själva verket pågår ofta en kamp om hur symbolerna skall kunna tolkas. Historikerns uppgift blir då att visa på dessa konflikter och undergräva föreställningen om normernas beständighet. Det tredje elementet är genus som en del av samhällets organisation. Genus är enligt Scotts definition inte endast användbart som analytiskt redskap vid studier av familjer och släktskap utan även något som konstrueras på arbetsmarknaden, i utbildningen och inom det politiska styret. Den fjärde aspekten är konstruerandet av individens identitet. Den andra tesen, att genus ger betydelse åt maktförhållanden, innebär att uppfattningar om manligt och kvinnligt används som legitimering för maktfördelning, vilket här definieras som "olika kontroll över eller tillträde till materiella och symboliska resurser". Denna maktanalys innebär att genus blir ett användbart begrepp även för studier av politisk historia, ett område som tidigare sällan berörts ur genusperspektiv.²⁹

En av de frågor som Scott anser att man kan ställa utifrån hennes användning av genusbegreppet är: "Varför (och sedan när) har kvinnor blivit osynliga som historiska subjekt när vi vet att de deltog i den mänskliga historiens stora och små händelser?"³⁰

I artikeln "Från patriarkat till genussystem – och vad kommer sedan?" kritiserar Christina Carlsson Wetterberg Joan Wallach Scotts teori för att vara alltför idealistisk och relativistisk. Carlsson Wetterberg menar att Scott och andra poststrukturalistiskt färgade teoretiker ofta frikopplar sitt analysobjekt, diskursen, från dess samhälleliga kontext. Exempelvis gick Scott i polemik mot den marxistiske historikern E.P. Thompson och menade att det inte går att fastställa

²⁷ Ibid. s. 92 – 97.

²⁸ Ibid. S. 82.

²⁹ Ibid. s. 98 – 101.

³⁰ Ibid. s. 106.

objektiva materiella klassintressen, i stället skapas identiteter genom den politiska diskursen. ”Identity becomes not a reflection of some essential reality but a matter of political allegiance”.. Enligt Carlsson Wetterberg påminner poststrukturalismens människosyn om den klassiska liberalismens abstrakta människa för vilken klass eller kön är ointressanta eftersom vi alla i grunden är lika.³¹

Jag kan till viss del instämma i denna kritik mot poststrukturalistisk teori i allmänhet och Joan Wallach Scotts genusteori i synnerhet. Jag anser, som Carlsson Wetterberg, att teorier som helt överordnar språket och språkligt identitetsskapande över materiella faktorer riskerar att få slagsida åt det idealistiska hållet. Här bör dock till Scotts försvar naturligtvis nämnas att hennes genusteori även inkluderar genus som en del av samhällets organisering och genus som en del av maktfördelning vilket gör att den alltså inte helt bortser från exempelvis samhällets ekonomiska bas. Jag har tyvärr inte möjlighet att närmare fördjupa mig i en teoretisk kritik av poststrukturalismen inom ramarna för detta arbete. Trots vissa invändningar kommer jag ändå att använda mig av Scotts teori. Detta beror inte minst på att jag anser att den passar min undersökning. När jag studerar läroböcker kommer jag ju naturligtvis att studera genus på en språklig nivå. Överväganden kring materiella faktorer vilka eventuellt påverkar konstruerandet av genus kan jag alltså lämna därhän.

1.3.2 Intersektionalitet

Det finns en kritik mot genusteorin som först växte fram på 1980-talet bland färgade feminister i USA och Storbritannien och feminister från tredje världen som ifrågasätter feministiska teoriers tendens att behandla kvinnor och män som homogena kategorier. De menade att samtidens feministiska teorier utgick från vita västerländska medelklasskvinnors erfarenheter och ignorerade en majoritet av världens kvinnor. Samtidigt menade man att teorierna passade dåligt in på exempelvis färgade män eller män ur arbetarklassen. Man har även velat bryta upp dikotomin heterosexuell – homosexuell och inkludera bisexuella, queera och transpersoners erfarenheter. Även i Sverige har denna kritik börjat diskuteras, även om Jeanette Hägerström menar att det framförallt är forskare som själva har en utländsk bakgrund som har försökt kombinera genus med andra kategorier.³²

Centralt för denna mångfacetterade strömning är begreppet intersektionalitet, vilket enligt Leslie McCall kan definieras som ”the relationship among multiple dimensions and modalities of social relations and subject formations”. Att ha ett intersektionellt perspektiv innebär alltså i korthet att man vill studera hur exempelvis genus, klass, etnicitet/ras, sexualitet och eventuellt andra kategorier samverkar och skär in i varandra. Enligt Leslie McCall finns det olika

³¹ Carlsson Wetterberg 2004, s. 135, 143 – 144.

³² McCall 2005, s. 1776, 1778; Hägerström 2003, s. 281; Mulinari, Sandell, Schömer (red.) 2003, s. 13.

metodologiska strategier som prövats av intersektionellt inriktade forskare, samtliga handlar emellertid om hur man skall förhålla sig till kategorisering.³³

En typ av metodologi, vilken McCall definierar som antikategorisk, utgår ifrån en poststrukturalistisk tradition och är skeptisk till skapandet av kategorier överhuvudtaget. Enligt detta synsätt leder själva kategoriseringen, till exempel att tala om kvinnor och män, till att de förtryckande strukturerna upprätthålls. Teoretiker av denna skola har till exempel velat ifrågasätta uppfattningen att det endast finns två genus vilka är direkt beroende av en biologisk uppdelning mellan två kön. ”There are no longer two genders but countless ones, no longer two sexes but five”. En annan strategi ligger närmare den tradition som utgår från USA:s färgade feminister och är inte negativt inställd till kategorisering i allmänhet utan vänder sig emot alltför generaliserade tillämpningar av kategorier. Denna metod kan ofta innebära att forskaren inkluderar flera olika kategorier i sin undersökning, istället för att enbart inkludera kategorierna män och kvinnor i en studie kan man tillföra en klassdimension och då få totalt sex kategorier; arbetarklassmän, arbetarklasskvinnor, medelklassmän, medelklasskvinnor, överklassmän och överklasskvinnor. Man kan också bryta upp huvudkategorier i delkategorier, till exempel så kan kategorin personer med Latinamerikansk bakgrund brytas upp i personer med kubansk bakgrund, personer med mexikansk bakgrund och personer med puertoricansk bakgrund.³⁴

1.4 Källmaterial

Jag har undersökt sex läroböcker för gymnasieskolans A-kurs i historia eller motsvarande nämligen:

- *Fyra epoker: lärobok i historia för gymnasieskolan* från 1976
- *Vägar till nuet: historia för gymnasieskola: Fortiden – 1800* från 1985
- *Grepp om historien* från 1987
- *Människans historia : lärobok i historia för gymnasieskolan* från 1994
- *Alla tiders historia: A* från 2007
- *Epos: historia : för gymnasieskolans kurs A* från 2008

Som synes har jag studerat en period på 32 år, med en viss tyngdpunkt på det senaste årtiondet. Att jag valt just denna period beror på att jag vill studera hur läroböckernas historieskrivning kan relateras till den utveckling som jag beskriver i avsnittet ”Från kvinnohistoria till genushistoria” nedan vilken tar sin början under 1970-talet.

I urvalet utav källor från perioden 1976 till 1994 har jag använt Sture Långströms urval i hans avhandling ”Författarröst & lärobokstradition”. Långström har valt böcker som haft lång ”livslängd” och kommit i många upplagor vilket tyder på att de varit frekvent använda i historieundervisningen. För läroböckerna publicerade under 2000-talet har jag i stället utgått från

³³ McCall 2005, s. 1771 – 1773; Mulinari, Sandell, Schömer (red.) 2003, s. 16

³⁴ McCall 2005, s. 1777 – 1778, 1786.

urvalet i Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund” vilket även det är baserat på antalet upplagor samt läromedelsförlagens egna uppgifter kring vilka böcker som är deras storsäljare. Det är intressant att notera att inte ens Skolverket med säkerhet kan säga vilka läroböcker som är mest använda i svenska skolor. Jag anser likväl att de urvalskriterier som använts av Långström och i Skolverkets rapport gör att man kan anse de anförda källorna som representativa. I vissa fall har jag av praktiska skäl använt mig av andra utgåvor eller tryckningar än de som förekommit i Långströms avhandling eller Skolverkets rapport. Detta torde dock inte ha påverkat representativiteten.³⁵

I de utvalda böckerna har jag studerat kapitlen som behandlar antiken och medeltiden. Dessa kapitel har jag valt eftersom jag vill kunna göra jämförelser mellan hur män och kvinnor behandlas i historieskrivningen om olika epoker. Att just antiken och medeltiden valts ut beror till viss del att jag vill göra en jämförelse med Sissel Annette Marthinsens resultat från hennes studie av norska läroböcker vilka tyder på att kvinnors närvaro i texterna minskar under medeltiden i jämförelse med den förmedeltida perioden. Men också att de antika och medeltida samhällena hade en skarp uppdelning mellan manligt och kvinnligt och att det därför kan vara av intresse att utifrån ett genusperspektiv studera hur läroboksförfattarna hanterar dessa perioder. Då den äldsta av de studerade texterna, ”Fyra epoker: lärobok i historia för gymnasieskolan”, tar sin början med medeltiden saknas data kring skildringen av antiken an naturliga skäl från denna.³⁶

³⁵ Långström 1997, s. 32 – 33; *I enlighet med skolans värdegrund?*, 2006, s. 16 – 17.

³⁶ Marthinsen 1998, s. 118.

2. Metod

Metoden i min uppsats har jag med vissa modifikationer baserat på den som använts av Mary Kay Thompson Tetreault för att undersöka amerikanska historieläroböcker för high school. Denna metod består av ett antal kategorier som klassificerar texter utifrån hur dessa skildrar kvinnor och män och vilken typ av frågor som texterna ställer. Jag har omarbetat kategorierna något för att de skall passa in på svenska förhållanden och de teoretiska utgångspunkter som jag har beskrivit i avsnittet ovan. Man bör här notera att utformningen av min fjärde kategori, feministiska historia, är påverkad av det intersektionella perspektivet och kräver att texterna tar hänsyn till att kvinnor inte kan beskrivas som en homogen grupp.³⁷

Man bör också lägga märke till att jag använder mig av fyra kategorier till skillnad från Thompson Tetreault som använder sig av fem. Detta beror på att jag har uteslutit Thompson Tetreaults högsta nivå, ”Multi-focal, Relational History”. I någon mån har denna kategori slagits ihop med min fjärde nivå, feministisk historia. Anledningen till att jag inte använder mig av den femte kategorin är att jag anser att det är osannolikt att jag kommer att finna exempel på den i materialet, då den beskriver en historieskrivning som i princip är identisk med den fjärde kategorin förutom att den är ännu mer centrerad kring frågor om genus och att den kräver att samtliga historiska förändringar betraktas ur ett genusperspektiv. Man kan här tillägga att Thompson Tetreault själv inte finner mer än isolerade exempel på denna kategori i sin undersökning.³⁸

Thompson Tetreault analyserar i sin undersökning ord och bild som en enhet och använder följaktligen samma kategorier för dem båda. Jag ansluter mig förvisso till den intellektuella tradition som betraktar både ord och bild som former av text men eftersom jag vill undersöka om det går att upptäcka någon skillnad mellan det skrivna ordets och bildernas skildringar av genus har jag valt att analysera dem som separata enheter. Jag har använt mig av samma kategorier för ord och bilder men jag har skapat egna kriterier som är applicerbara på bilder.³⁹ Jag har även räknat hur många män respektive kvinnor som förekommer på bilderna i varje bok.

Jag förväntar mig inte att finna någon utav mina kategorier i ren form i de studerade texterna, utan de fungerar som idealtyper som en text kan ligga mer eller mindre nära. Naturligtvis kan det ligga ett problem i att på detta sätt ordna kategorierna i en hierarki då det kan leda till ett normativt förhållningssätt till texten. Det är inte min uppgift att uttala mig om hur en lärobok ser ut. Att kategorierna är ordnade på detta vis bör snarare betraktas som att de följer en historisk utveckling, nämligen den som jag redogör för nedan under rubriken ”Från kvinnohistoria till genushistoria”. Man kan också ställa sig kritisk till att kategorierna endast utgår från graden av

³⁷ Thompson Tetreault 1986, s. 214.

³⁸ Ibid. s. 207.

³⁹ Ibid. s. 214.

inkludering av kvinnor och inte från representationen av både kvinnor och män, vilket bygger på en förförståelse att det är kvinnor som osynliggörs och utesluts ur historieläroböckerna. Jag menar emellertid att all den tidigare forskning jag har redogjort för i avsnittet om forskningsläget att denna hypotes är fullt rimlig.

2.1 Kategorier: Ord

1. Manlig historia

Kvinnors frånvaro noteras inte. Det existerar ingen medvetenhet om att den manliga erfarenheten endast är en specifik form av kunskap. Manliga erfarenheter värderas i stället som den mest värdefulla formen av kunskap. Inga frågor ställs om kvinnor.

2. Kompensatorisk historia

Kvinnors frånvaro noteras. Kvinnor inkluderas i den mån de kan betraktas som framstående enligt manliga normer. Frågorna som ställs kretsar kring kvinnors agerande inom områden som traditionellt domineras av män, exempelvis till krig, eller till områden som ses som en extension av kvinnors traditionella roller, exempelvis som omvårdande. Historieskrivningens metoder, strukturer och prioriteringar utmanas inte.

3. Bifokal historia

Det finns en medvetenhet om att kvinnor och män historiskt sett har haft olika erfarenheter. Frågor ställs kring kvinnors underordning och hur kvinnor agerat för att överkomma denna. I försöken att inkludera kvinnors erfarenheter uppstår en insikt om att historievetenskapens traditionella metoder och prioriteringar lämpat sig bäst för att beskriva mäns erfarenheter.

4. Feministisk historia

Nya frågor och nya fokus förs in i historieskrivningen för att belysa "kvinnors traditioner, historia, värderingar, kultur, visioner och perspektiv". Detta sker såväl inom social som i politisk, ekonomisk, och kulturell historia. Kvinnor behandlas inte som en homogen grupp utan i stället erkänns att andra kategorier än genus, exempelvis klass och etnicitet, påverkar kvinnors liv och frågor ställs kring hur olika grupper av kvinnor interagerade med varandra. För varje given tidpunkt i historien ställs frågan om vad en majoritet av kvinnorna faktiskt gjorde vid denna tid och vilken betydelse dessa handlingar hade.

2.2 Kategorier: Bild

1. Manlig historia

Kvinnor avbildas inte alls eller befinner sig endast i bakgrunden av bilderna.

2. Kompensatorisk historia

Kvinnor avbildas i den mån de kan anses som framgångsrika enligt manliga normer eller i situationer som är knutna till traditionella kvinnliga områden, som omvårdnad eller hushållsarbete.

3. Bifokal historia

Det finns en strävan efter att avbilda kvinnor i olika situationer och miljöer.

4. Feministisk historia

Det finns en strävan efter att avbilda kvinnor i olika situationer och miljöer. Dessutom avbildas kvinnor från olika grupper exempelvis med olika klasstillhörighet, etnicitet eller ålder.

2.3 Tillvägagångssätt

Det studerade texterna har genomsökts efter omnämnanden av män och kvinnor. På samma sätt har förekomsten av män och kvinnor i bilderna noterats. Jag har också noterat hur många kvinnor som framträder med namn i texterna. Undersökningen har emellertid inte stannat vid ett kvantitativt räknande utan har också försökt studera de frågeställningar, eller teman för att tala med Hellspong & Ledin, som förekommer i texten och hur dessa påverkar framställningen av män och kvinnor. Behandlas till exempel teman som arbete och sexualitet eller krig och politik. Både explicita och implicita teman har tagits hänsyn till. Jag har också undersökt huruvida kvinnors erfarenheter under de avhandlade epokerna finns med som teman, antingen explicit i form av rubriker och särskilda stycken eller implicit som ett underförstått perspektiv.⁴⁰

Utifrån det intersektionella perspektiv som har skisserats i teoriavsnittet så har jag inte enbart undersökt huruvida kvinnor som grupp förekommer i texterna utan även vilka kvinnor som finns med och vad de ägnar sig åt. Vilken ålder har kvinnorna, vilken social klass tillhör de och varifrån i världen kommer de? Skildras de som aktiva till exempel i arbete eller förekommer de endast som passiva objekt, exempelvis som bihang till sina män.

⁴⁰ Hellspong, Ledin 1997, s. 117-121.

3. Bakgrund

I detta kapitel kommer jag dels att beskriva vad en lärobok är enligt läromedelsforskningen och dels ge en översikt över framväxten av ett genusperspektiv på historieforskningen.

3.1 Läroboken

Läroböcker är en typ av läromedel. Läromedel definieras i detta fall som material vilket används av lärare och elever ”för att eleverna skall nå uppställda mål”. Läroböcker tillhör gruppen basläromedel, det vill säga textböcker eller grundböcker som utgör elevernas huvudsakliga läsning inom kursen. Detta avskiljer läroboken från andra typer av läromedel såsom arbetsböcker eller lärarpärmar. Enligt Sture Långström definieras läroboken av att den ”ger sammanhängande, grundläggande kunskaper i ett skolämne”, vilket alltså också skiljer läroboken från olika typer av läseböcker eller textantologier.⁴¹

I denna nya tid med ökad användning av informationsteknologi i skolan och ”framväxten av datorer och andra elektroniskt baserade redskap” kan man naturligtvis fråga sig huruvida läroboken fortfarande har en betydelse för undervisningen. Den forskning som gjorts på området tyder dock på att läroboken fortfarande har en mycket stark roll i att strukturera undervisningen och vilket innehåll som behandlas i ämnet. Det är endast två procent av svenska lärare som inte använder sig av tryckta läromedel i undervisningen, 60 procent använder dem ofta och 20 procent använder dem mer eller mindre alltid. En studie som genomförts i Norge ger liknande resultat och visar också på att en majoritet av lärarna förlitar sig på en enda lärobok både för planering och för genomförande av undervisning. Skolverket fann i en utvärdering av grundskolan som utfördes 2003 att Internet och andra källor, såsom faktaböcker och TV, förvisso blivit vanligare i undervisningen sedan slutet av 1990-talet men att läroboken fortfarande har en mycket stark ställning.⁴²

Läroböcker har alltså en särställning inom litteraturen. Enligt Sture Långström är de ”den mest spridda och lästa litteraturen i vårt land”. En undersökning från 1987 visade att 23 procent av LO-medlemmarna aldrig läste några andra böcker. Läroböcker ses, tillsammans med uppslagsverk, som de mest auktoritativa och tillförlitliga texterna. Både elever och föräldrar uppfattar läroboken som en konkretisering av själva skolgången. För lärare innebär läroboken en garant för att man följer läroplanen. Läroboken utgör ofta grunden för utvärderingar, det vill säga eleverna testas på huruvida de har lärt in lärobokstexten. Det finns också många praktiska skäl till att läroboken fortfarande har ett så stort inflytande över undervisningen, den är lätt för eleverna

⁴¹ *Läromedlens roll i undervisningen* 2006, s. 15; Mattlar 2008, s. 19-21; Långström 1997, s. 53.

⁴² *Läromedlens roll i undervisningen* 2006, s. 14, 20-21.

att bära med sig, läraren behöver inte ägna tid åt att skapa egna läromedel och den kan fungera disciplinerande genom att ge eleverna något konkret att arbeta med i klassrummet.⁴³

3.2 Från kvinnohistoria till genushistoria

Yvonne Hirdman berättar i sin artikel ”Vad är kvinnohistoria?” hur historieundervisningen under hennes studietid på 1960-talet fortfarande helt och hållet kretsade kring:

alla dessa krig och fredsfördrag, alla dessa årtal till förbannelse, dessa förändringar på den europeiska kartan, där vissa länder svällde, gled upp på den världshistoriska arenan, tog ”makten”, gled tillbaka, efterträddes av en annan maktsvåld nation, osv, osv.⁴⁴

Denna historia var totalt manligt dominerad. Kvinnor förekom enbart som passiva bihang till männen, eller i vissa fall som farliga och destruktiva hot mot (den manliga) civilisationen. Vanligast var dock att kvinnornas existens helt enkelt ignorerades. Den konservativa historieskrivningen som framförallt handlade om kungar och nationer kom dock under 1960-talet att utmanas av studenter som ville lära sig folkets historia. Förutom en allmän politisk radikaliserings som påverkade akademien bidrog också den teknologiska utvecklingen till att historieämnet ändrade fokus. Användningen av datorer i historieforskningen gjorde att man nu kunde behandla stora mängder data, såsom kyrkoböcker eller taxeringslängder. Undersökningarna av detta omfattande material gav nya insikter om det svenska folkets sociala och ekonomiska levnadsvillkor. Detta underifrånperspektiv gjorde att även kvinnors historiska situation började lyftas fram. Den familjehistoriska forskningen ökade och man studerade bland annat giftermål och barnafödande. Till detta bidrog också att fler kvinnor började ägna sig åt historisk forskning under denna period.⁴⁵

Hirdman förlägger kvinnohistoriens allmänna insteg i den svenska historieforskningen till 1970-talet, även om det förekommit enstaka kvinnohistoriker dessförinnan. Den första tendensen inom den kvinnohistoriska forskningen var att försöka lyfta fram och synliggöra kvinnor som ansågs ha osynliggjorts i den manligt dominerade historien. Man försökte addera kvinnorna till den existerande historieskrivningen. Hirdman kallar detta för ”ett slags och-historia”. Även om man kunde lyfta fram vissa enskilda kvinnor visade det sig att den historiska underordningen av kvinnor och det faktum att de stängts ute från till exempel politik, vetenskap och handel gjorde att det helt enkelt inte fanns många bortglömda kvinnor att lyfta fram på dessa områden. Så länge historieskrivningen fortsatte att fokusera på traditionella ämnen som politik, krig och diplomati kunde kvinnohistorien framförallt peka på kvinnors exkludering och marginalisering. Det fanns också en tendens i denna forskning att beskriva kvinnor som en minoritet bland andra

⁴³ Långström 1997, s. 10, 17; *Läromedlens roll i undervisningen* 2006, s. 25- 27.

⁴⁴ Hirdman 1998, s. 7.

⁴⁵ Ibid. s. 9 – 10; Sjöberg 2001, s. 11.

minoriteter och även att behandla kvinnor som en homogen grupp med gemensamma erfarenheter.⁴⁶

Ett sätt att komma ifrån denna föga fruktbara ”och-historia” var att ägna sig åt det som Hirdman kallar ”hur-historia” vilket helt enkelt innebär ett försök att undersöka hur kvinnor faktiskt levt under historien. I regel intresserade man sig mer för ”vanliga” kvinnors livsöden än för exceptionella individer. Även denna forskningsinriktning gav en bild av kvinnors liv som präglats av underordning och förtryck. För att försöka finna en mer positiv motbild började vissa forskare fokusera på kvinnokultur. ”Betoningen låg här på att beskriva en kvinnovärld i och för sig”. Hirdman är emellertid kritisk till denna kulturhistoriska inriktning som riskerar att skygga för frågor om konflikter och maktkamp.⁴⁷

Ett alternativt sätt att hantera kvinnors historiska underordning är att studera hur denna har uppkommit. Utgångspunkten här är att denna maktordning inte är naturgiven utan något som skapas och återskapas. Härmed uppkommer också frågor om hur det som betraktas som manligt respektive kvinnligt har förändrats genom historien. Forskare kunde visa på hur idéer om manligt och kvinnligt på ett påtagligt sätt påverkar ekonomi, politik och kultur. Det var inte längre enbart den kvinnliga underordningen utan även den manliga överordningen som sattes i fokus och problematiserades. Under 1990-talet började svenska forskare också på allvar ägna sig åt att studera hur manlighet konstrueras.⁴⁸

Den kvinnohistoriska forskningen kan nu sägas ha övergått till genushistoria, ett ämnesområde som introducerades i Sverige i slutet av 1980-talet. Jag skall inte här fördjupa mig i vad genusteorierna innebär, detta gör jag i stället att göra i avsnittet om mina teoretiska utgångspunkter ovan, men i korthet kan genus sägas innebära just dessa samhällliga uppfattningar om manlighet och kvinnlighet. ”Genusstudier [...] är studier över hur män och kvinnor uppfattats och vilka konsekvenser det haft för dem som könsort, dvs genus, vad gäller möjligheter, rättigheter och utrymme i världen.”⁴⁹

1988 skrev Joan Wallache Scott, en teoretiker som jag också behandlar närmare i teoriavsnittet, om hur genus genom historien konstrueras på olika nivåer, från den enskilda individens vardagliga erfarenheter till kulturella normsystem. Scott och andra genusteoretiker betonade den språkliga konstruktionen av genus, till exempel genom vilka ord vi använder. I dagen genushistoriska forskning är inte stora kvantitativa undersökningar av socialhistoriska källmaterial alls lika vanliga som inom 1970-talets kvinnohistoria. I stället har fokuseringen på språkets roll lett till en ökad användning av texter som källor.⁵⁰

Under 1990- och 2000-talet har flera nya perspektiv och problemställningar introducerats i den svenska genushistoriska forskningen. En stor debatt har rört förhållandet mellan språk och

⁴⁶ Hirdman 1998, s. 11 – 12, 14.

⁴⁷ Ibid. s. 14 – 16.

⁴⁸ Ibid. s. 16 – 18; Sjöberg 2001, s. 18.

⁴⁹ Hirdman 1998, s. 18; Frangeur 2004, s. 32.

⁵⁰ Sjöberg 2001, s. 16.

den verklighet som ligger bortom språk och idéer samt vilken roll som språk och ord skall ha inom historieforskningen. Genusperspektivet stötte även på utmaningar från biologiska och psykologiska teorier som tvärt emot genusteoriernas konstruktivism betonade könsens essentiella natur. En annan utveckling inom genusteorin var ett ökat intresse för sexualiteten, där olika perspektiv som samlas inom begreppet queer har velat belysa hur den heterosexuella normen konstrueras och upprätthålls. En annan viktig utmaning har varit den intersektionella kritiken av genusteorierna, vilken jag också beskriver närmare i avsnittet om teoretiska utgångspunkter.⁵¹

⁵¹ Ibid. s. 19 – 22.

4. Undersökning

Nedan kommer jag att i kronologisk ordning behandla de studerade läroböckerna. Jag kommer först att avhandla det skrivna ordet, därefter bildmaterialet och slutligen göra en sammanfattning av hela materialet vilken beskriver hur läroboken förhåller sig till mina kategorier.

4.1 Fyra epoker

I *Fyra epoker: lärobok i historia för gymnasieskolan* från 1976 (med första tryckår 1972) finner vi en värld nästan helt fri från kvinnor. Faktum är att endast sex kvinnor nämns vid namn i texten; Jungfru Maria, Eva, Jean d'Arc, Elisabeth av Thüringen, Grevinnan Uta och drottning Margareta och av dessa är det endast Jean d'Arc som ägnas mer än en mening. I övrigt är detta en text om mäns förhållande till andra män. Exempelvis är feodalismen helt och hållet en fråga om länsherrar, vasaller och (manliga) bönder. När kvinnor väl förekommer nämns de bara i förbifarten. Exempelvis så inleds avsnittet "Andakt och arbete" med att "Klosterfolket, *munkar och nunnor*, levde avskilda från världen". Resten utav avsnittet ägnas emellertid helt åt munkarna, munkordnar och munkordnarnas grundare. Nunnorna återkommer aldrig och i den efterföljande texten talas ständigt om "kyrkans män". Ett av de få tillfällen då kvinnor som grupp överhuvudtaget nämns är i samband med häxbränningarna, vilket avhandlas på ett fåtal rader⁵²

Texten uppehåller sig i huvudsak vid krigsföring och kamp om kungamakten i de europeiska länderna samt om organiseringen av jordbruket, framväxten av handeln, städernas ökande betydelse, katedralbyggande och universitetsväsendets framväxt. Även när livet i den medeltida byn skall beskrivas är kvinnorna helt frånvarande:

Bonden var i stort sett självförsörjande. Det som han odlade och det som hans ladugård gav skulle täcka familjens behov av matvaror, mjöl, mjölk, kött, osv, samt ge ull och lin till kläder. Gårdens produktion skulle också ge godsägaren hans arrende och, om denne inta hade beskattningsrätt, vad kungens fogde skulle ha i skatt.⁵³

När det är den svenska sociala ordningen som skall beskrivas är de roller en människa kan ha byaman, häradsbo, storman, fri bonde, arrendator eller träl, alla dessa roller beskrivs i manliga termer.⁵⁴

Att kvinnorna är frånvarande noteras inte heller, förutom vid ett tillfälle, faktiskt det enda där kvinnors situation under perioden diskuteras. Det är i avsnittet om 1000- och 1100-talets episka hjältediktning där det sägs att: "I chansons de geste spelar kvinnan en obetydlig roll; dessa sånger var främst en litteratur för män". Men sedan får vi veta att:

⁵² Hildingsson 1976, s. 13, 21, 23, 34, 44, 49 – 50, 71.

⁵³ Ibid. s. 27.

⁵⁴ Ibid. s. 76.

i det feodala samhället, där släktrelationer utgjorde grunden för social och ekonomisk ställning, fanns det rika möjligheter för kvinnan att hävda sin ställning och göra sina intressen gällande. Under korstågsårhundradena försiggår en kvinnoemancipation som anses ha medverkat till att under 1100- och 1200-talen en mer förfinad – och hövvisk livsstil utbildas. Nu blomstrar en lyrisk diktning.⁵⁵

Det är oklart om det är samtliga medeltidens kvinnor som på basis av släktskapsrelationer kan hävda sin rätt eller om detta framförallt gäller de ”sköna damer” ur adeln som avbildas i bilderna som tillhör avsnittet. Vad korstågstidens kvinnofrigörelse skulle ha lett till, mer än en förändring av motiven i diktningen, utvecklas inte heller.

Om vi vänder oss till bildmaterialet finner vi bilder på 146 män, 25 kvinnor och 38 personer vars kön jag inte säkert kunnat bedöma. Samtliga bilder föreställande människor är återgivning av samtida målningar, statyer eller sniderier. Detta bidrar naturligtvis till den mycket sneda könsfördelningen. De kvinnor som är avbildade är antingen framstående individer, såsom drottning Margareta, eller fungerar som bihang till en man, exempelvis som en staty av en korsfarare och hans hustru. De enda bilder där kvinnor förekommer utan män är en ikon av Jungfru Maria, en katedralrelief föreställande Eva, en staty av Grevinnan Uta och en målning föreställande adelskvinnor som tar hand om ett barn.⁵⁶

Jag vill härmed klassificera *Fyra epoker* som klart tillhörande den första kategorin, manlig historia, både med avseende på ord och bild. Kvinnor är som synes mer eller mindre helt frånvarande och deras frånvaro noteras inte. Det kan förvisso finnas vissa drag av kategori två, kompensatorisk historia, i och med att vissa framstående kvinnor ändå finns med, men dessa bedömer jag som relativt obetydliga när man ser till textens helhet. Det är intressant att lägga märke till att den kvinna som får mest utrymme i den skrivna texten är Jean d’Arc som ju nådde framgångar på ett manligt kodat område, nämligen krigets. Överhuvudtaget är prioriteringarna i boken av vad som är viktigt att behandla strukturerade helt utifrån manliga erfarenheter. Även när områden där man skulle kunna lyfta fram kvinnors aktivitet nämns, till exempel arbetet på bondgården eller klosterlivet, så lyser kvinnorna med sin frånvaro.

4.2 Vägar till nuet

Andra upplagan av *Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Forntiden – 1800* från 1985 är en lärobok som har som en av sina intentioner att lyfta fram grupper som tidigare osynliggjorts genom historien. Här finner vi till exempel resonemang om varför bönderna är frånvarande i läroböcker när de inte direkt påverkar den politiska kampen och detta kopplas till svårigheterna att utifrån det historiska källmaterialet säga något om böndernas liv. Historieskrivningens eurocentrism ifrågasätts även den och det finns med ett kapitel med titeln ”Utanför Europas gränser”. Det är antagligen denna inriktning som gör att *Vägar till nuet* har ett något annorlunda

⁵⁵ Ibid. s. 58.

⁵⁶ Ibid. s. 32, 34, 49 – 50, 58, 84.

upplägg än exempelvis *Fyra epoker*. Kringen och konungarna finns fortfarande kvar men det finns också ett större fokus på ekonomisk historia, socialhistoria och kulturhistoria.⁵⁷

Detta försök att lyfta fram osynliggjorda grupper har dock inte i någon större utsträckning påverkat kvinnorna. Förvisso är de inte lika totalt frånvarande som i *Fyra epoker* men det är ändå i huvudsak en manlig historia som skrivs. Flera kvinnor namnges än i *Fyra epoker*, särskilt i kapitlet om antiken där mytologiska gestalter som Pallas Athena, Afrodite, Penelope och Ariadne presenteras. Under medeltiden är det framförallt den heliga Birgitta som ägnas ett stort utrymme men även den drottning Margareta återkommer i texten.⁵⁸

Men när vi exempelvis skall lära oss om slavarnas eller jordbrukarnas liv under antiken är det tydligt att slaven och jordbrukaren i huvudsak är en man. Även i stycket om slavarnas arbete i hemmen är det manliga slavar som lyfts fram, förutom guvernanten som kan antas vara kvinna. Om arbetet i det medeltida jordbruket får vi dock veta att kvinnorna deltog och att de ”skar säden, band kärvarna och räfsade.” Men när den sociala strukturen i en medeltida svenska byn beskrivs är det endast bönder, husmän, dagkarlar, åldermän och präster som förekommer.⁵⁹

I några fall noteras kvinnornas uteslutning. I stycket om Athens utveckling mot radikal demokrati får vi till exempel veta att: ”Kvinnorna och slavarne stod dock alltid utanför det politiska livet”. När det kommer till en vanlig dag i antikens Rom får vi veta att kvinnor och barn i regel håller sig inomhus om dagarna, resten utav avsnittet behandlar emellertid vad männen gör utomhus och vi får inte veta vad kvinnorna faktiskt ägnar sina dagar åt.⁶⁰

Om vi övergår till att studera bildmaterialet finner vi att 370 män är avbildade vilket är betydligt mycket fler än de 51 kvinnorna. Ytterligare 39 gestalter har jag inte kunnat avgöra könet på. Den stora överrepresentationen av män kan bland annat förklaras med ett antal medeltida målningar föreställande stora krigssällskap men även att den stora tvåsidiga skiss som skall beskriva feodalismens samhällsorganisering innehåller 95 män och inga kvinnor. Trots att bönderna finns avtecknade längst ner i samhällspyramiden finns där inga bondkvinnor. Bilderna i boken är framförallt på målningar och statyer från de historiska perioderna men det förekommer som sagt också samtida teckningar samt även fotografier till exempel från uppsättningar av antika dramer. Dessa bidrar dock föga till att öka antalet kvinnor.⁶¹

Andelen avbildade kvinnor är högre i kapitlet om antiken än i kapitlet om medeltiden. För antiken är det framförallt gudinnor och andra mytologiska gestalter som är avbildade. I medeltidskapitlet är det framförallt framstående kvinnor ur överklassen, såsom den heliga Birgitta eller drottning Margareta, som är avbildade. Endast en bild kan med säkerhet sägas skildra bondevinnor. I kapitlet om historien utanför Europa finns kvinnor endast med på ett samtida fotografi från Cuzco i Peru.⁶²

⁵⁷ Graninger 1985, s. 83, 90.

⁵⁸ Ibid. s. 21 – 23, 76, 79 – 80.

⁵⁹ Ibid. s. 40 – 43, 53, 87 – 88.

⁶⁰ Ibid. s. 33, 44.

⁶¹ Ibid. s. 17, 28, 47, 59, 74

⁶² Ibid. s. 78, 80, 52, 99

Sammanfattningsvis vill jag hävda att *Vägar till nuet* är en lärobok som står och väger mittemellan den första kategorin, manlig historia, och den andra kategorin, kompensatorisk historia. Kvinnorna är i huvudsak frånvarande, men deras frånvaro noteras vid några tillfällen. Dessutom försöker boken utmana den traditionella historieskrivningen, detta leder dock inte i någon högre grad till att kvinnornas erfarenheter lyfts fram. De kvinnor som förekommer är framförallt sådana som har nått framgångar på till exempel politikens eller religionens område och nästan samtliga tillhör överklassen, detta gäller både för ord och bild. Allt detta sammantaget gör att jag placerar *Vägar till nuet* i den andra kategorin, både avseende ord och bild.

4.3 Grepp om historien

Grepp om historien från 1987 med första tryckningen 1983 är något kortare och mer översiktlig än de övriga läroböckerna och har ett större fokus på materiella förändringar än vad exempelvis *Fyra epoker* har, såsom slavarbetets ekonomiska betydelse för antikens Grekland eller digerdödens inverkan på förhållandet mellan bönder och adel i Väst- och Östeuropa. Genomgående för hela läroboken är att det görs försök att berätta om kvinnors erfarenheter under den aktuella epoken. Redan i det inledande kapitlet om Främre Orientens kulturer finns ett citat ur Hamurabis lag: ”Om en kvinnas man i hög grad försummar henne så har kvinnan rätt att ta med sig sin hemgift och gå till sin faders hus.”⁶³

Om antikens Athen får vi lära oss att det inte var någon demokrati i modern mening eftersom den uteslöt kvinnor och slavar. Vidare läser vi att kvinnor överhuvudtaget var uteslutna från samhälls- och umgängeslivet och förväntades hålla sig inomhus men att de i Sparta hade en starkare ställning. Om Romariket heter det att kvinnan där var helt underordnad husfadern men att hon inte förde ett lika undanskymt liv som i de grekiska statsstaterna. Vi får också veta att det sker en utveckling av kvinnans ställning i det romerska samhället:⁶⁴

På Augustus tid hade kvinnan blivit i all väsentlighet likställd med mannen inom äktenskapet och förhållandet mellan föräldrar och barn hade blivit ungefär lika fritt som nu. Skilsmässor och omgiften blev nu också vanligare, särskilt i de högre samhällsklasserna.⁶⁵

När det gäller den nordiska medeltiden så förs ett resonemang om ättesamhällets påverkan på kvinnors arvsrätt och det faktum att de till att börja med inte ärvde alls och senare ärvde hälften så mycket som sina bröder. Även här ser vi alltså en medvetenhet om att kvinnors situation under den skildrade perioden inte var statisk. Det påpekas också att Birger Jarl genomdrev en lag om kvinnofrid. På kulturens område får vi lära oss att den medeltida litteraturen kunde skildra så väl ”heliga mäns och kvinnors liv och underverk” som ”småförbrytare och gatflickor i Paris undre värld”. Även den medeltida Mariakulten uppmärksammas.⁶⁶

⁶³ Häger 1987, s.20, 25, 50.

⁶⁴ Ibid. s. 24, 33.

⁶⁵ Ibid. s. 33.

⁶⁶ Ibid. s. 53, 58, 61.

Man skall inte överdriva integreringen av kvinnors erfarenheter i *Grepp om historien*, det finns förvisso områden där de helt saknas, exempelvis i skildringen av livet i bondbyn eller den medeltida staden.⁶⁷

När det gäller bildmaterialet i boken är det jämförelsevis sparsamt och består till stor del av kartbilder. När de kommer till de avbildningar av människor som finns, dels i form av målningar eller statyer hämtade från den aktuella perioden och dels i form av senare utförda teckningar, finner vi att dessa avbildar 22 män och endast en kvinna. Där finns också fem gestalter vars kön jag inte kunnat avgöra. Kvinnobilden kommer från Olaus Magnus och föreställer intressant nog en kvinna som arbetar tillsammans med sin man i hemmet med att spinna lin.⁶⁸

När det kommer till det skrivna ordet anser jag att *Grepp om historien* är ett exempel på den tredje kategorin, bifokal historia. Det finns i texten en insikt om kvinnors historiska underordning, men också om att denna förändrats med tiden och sett olika ut i olika samhällen. Man kan dock lägga märke till att kvinnors stärkta ställning inte kopplas till kvinnors egen kamp utan presenteras som något som kvinnor får utifrån. Den enda konkreta uppgiften om kvinnors ökade rättigheter är exempelvis att Birger Jarl stiftade en lag om kvinnofrid.

Klassificeringen av bildmaterialet blir något mer problematiskt då det endast finns en kvinna avbildad. Detta kan naturligtvis ses som ett osynliggörande av kvinnor, men man måste sätta detta i förhållande till att inte heller män spelar någon större roll i bilderna. Man kan fråga sig om bilden inte faller inom den andra kategorin, kompensatorisk historia, emedan den föreställer en kvinna som arbetar i hemmet med textiltillverkning. Samtidigt visar denna bild att både män och kvinnor var involverade i denna verksamhet. Eftersom det inte finns några fler bilder på kvinnor kan man naturligtvis inte jämföra huruvida bilderna skildrar kvinnor ur olika klasser, etniska grupper eller åldersgrupper. Man kan dock konstatera att det inte är exempelvis någon kvinna ur överklassen som är avbildad. Jag tvingas lämna denna kategori hängande och konstatera att min metodologi inte passar väl för att analysera mycket små mängder data.

4.4 Människans historia

Människans historia: lärobok i historia för gymnasieskolan. 1 från 1994, ursprunglig tryckning 1990, försöker, precis som *Vägar till nuet*, lyfta fram grupper som ofta förbisetts i den traditionella historieskrivningen, exempelvis bönderna, trälarna och personer utanför Europa. Till skillnad från *Vägar till nuet* lyckas även *Människans historia* till stor del inkludera även kvinnorna.

Det mest omfattande exemplet på detta är avsnittet ur kapitlet ”Europa 900 – 1500” med titeln ”Kvinnan under medeltiden” som med stor noggrannhet behandlar kvinnors ställning under denna period inom religionen, i litteraturen och i samhället. I inledningen står att läsa: ”Under medeltiden förblir kvinnan i princip underordnad mannen. Men i det praktiska livet skilde sig kvinnornas förhållanden åt högst väsentligt, beroende på vilken klass de tillhörde.”

⁶⁷ Ibid. s. 57.

⁶⁸ Ibid. s. 52.

Läroboken vinnlägger sig därför åt att beskriva hur livet såg ut för olika grupper av kvinnor under rubrikerna ”Adelskvinnan”, ”Borgarkvinnan” och ”Böndernas kvinnor”. Boken lyfte fram kvinnors arbete och hur kvinnor, exempelvis änkor, kunnat bedriva näringsverksamhet på egen hand.⁶⁹

Naturligtvis kan man ifrågasätta att kvinnors erfarenheter på detta sätt samlas i ett eget avsnitt. Detta betyder dock inte att kvinnorna i den resterande texten är helt frånvarande, även om det skall erkännas att resten av läroboken påfallande ofta har ett manligt fokus. Kvinnors livssituation finns emellertid alltid med. Vi får exempelvis veta att etruskernas gravmålningar tyder på att de uppfattade män och kvinnor som jämlika, att kvinnor i romarriket kunde bedriva affärsverksamhet eller att trälkvinnorna i Norden arbetad tillsammans med männen men också kunde bli ägarens bihustru. Även på ett sådant område som katedralbyggande, vilket i exempelvis *Fyra epoker* knappast ges ett könsperspektiv, får vi i *Människans historia* lära oss att gotikens nya mer positiva människosyn återspeglas i de milda kvinnogestalter som i form av statyer prydde de gotiska katedralerna.⁷⁰

Genomgående i hela läroboken är det faktum att kvinnor ur olika grupper skildras, exempelvis läser vi i avsnittet om 1400-talets ekonomiska högkonjunktur både om adelsdamernas praktfulla klädedräkter och bondkvinnornas tid för fest och dans. Kvinnors situation i olika delar av världen belyses också och vi kan till exempel läsa om hur den ekonomiska utvecklingen under Songdynastin i Kina ledde till att överklassens kvinnor förlorade sina arbetsuppgifter och hur detta i sin tur ledde fram till seden att snöra flickors fötter eftersom deras deformerade fötter blev ett tecken på att de inte kunde arbeta och därmed också ett tecken på rikedom.⁷¹

När vi studerar bilderna i boken finner vi att hela 461 män har avbildats vilket skall jämföras med endast 69 avbildade kvinnor. På 50 gestalter har jag inte kunnat avgöra kön. Den väldigt stora övervikten av män kan till viss del förklaras med att många av bokens illustrationer föreställer historiska artefakter som till exempel statyetter, almanackor eller målningar. Men även de nygjorda teckningar som inleder varje kapitel har en övervikt av män.

Om vi sedan studerar bildernas innehåll finner vi att de följer den övriga tendensen i texten och gestaltar kvinnor ur olika grupper och med olika sysslor. I avsnittet om antikens Grekland kontrasteras till exempel bilden av två athenska kvinnor som tycks sysselsätta sig med att underhålla män med en enklare klädd spartansk kvinna som ägnar sig åt idrott. I kapitlet om medeltiden finner vi i stället exempelvis adelsdamer som betraktar en tornering och bondkvinnor som sköter djur och kärnar smör.⁷²

Vad gäller den skrivna texten skulle jag vilja klassificera *Människans historia* som stående mellan kategori tre, bifokal historia, och kategori fyra, feministisk historia. Läroboken genomsyras av ett försök att synliggöra kvinnors erfarenheter och en insikt om att kvinnor inte kan behandlas som

⁶⁹ Westin 1994, s. 48 – 50.

⁷⁰ Ibid. s. 29, 32, 82 – 83.

⁷¹ Ibid. s. 72, 93.

⁷² Ibid. s. 25, 43 – 44.

en homogen kategori utan deras liv och möjligheter har skiljt sig radikalt åt beroende exempelvis på klasstillhörighet. Att texten inte klart placerar sig i den fjärde kategorin beror på att man kan fråga sig huruvida historieskrivningens ämnen och metoder verkligen utmanats. På många sätt visar boken helt enkelt att kvinnor faktiskt har rört sig på sådana områden som varit traditionellt manligt kodade, såsom affärsverksamhet.

Vad gäller bilderna placerar sig läroboken helt klart i kategori fyra med tanke på att den konsekvent avbildar kvinnor ur olika grupper i olika situationer och miljöer. Det kan dock vara värt att notera den stora manliga övervikten vad gäller antalet avbildningar.

4.5 Alla tiders historia

Alla tiders historia. A i sin tredje upplaga från 2007 har precis som *Människans historia* ett eget avsnitt om kvinnors situation, i detta fall ”Kvinnan i Athen” där vi får veta hur hustrur och konkubiner till fria män levde. Till skillnad från *Människans historia* är detta fokus på kvinnors erfarenheter inget som går igen i den övriga texten. Tvärtom är kvinnorna där mycket frånvarande, utan att detta kommenteras.⁷³

De få avsnitt där kvinnor förekommer rör alla traditionella kvinnliga områden. Till exempel kan vi läsa att kvinnan i det vikingatida Norden hade en stark ställning, men denna verkar framförallt ha bestått i att de tog hand om barn och hem så att männen kunde ge sig ut på vikingafärd. Kvinnors arbete under medeltiden nämns endast i en bildtext vilken behandlar en scen där kvinnor tvättar i ett vattendrag.⁷⁴

Den enda kvinna som får något större utrymme är Jean d’Arc, det vill säga en person som nådde framgångar på ett manligt kodat område. Heliga Birgitta och drottning Margareta nämns också, men endast i korthet. Mer än detta finns inte att säga om kvinnornas representation i *Alla tiders historia. A* då de helt enkelt inte nämns i övrigt. Fokus för historieskrivningen är i stället politik och krig samt vissa utvecklingar kring metahistoriska ämnen såsom historiska hjälpvetenskaper eller tideräkning.⁷⁵

Bland bilderna finner vi att 115 avbildade män, 15 kvinnor och 21 personer vars kön jag inte kunnat avgöra. Den enda bild som visar kvinnor som är aktiva eller arbetar är ovannämnda bild av tvätterskor.⁷⁶

Både vad gäller ord och bild så måste *Alla tiders historia* anses tillhöra den första kategorin, manlig historia. Kvinnorna är mer eller mindre helt frånvarande och detta noteras överhuvudtaget inte.

⁷³ Almgren 2007, s. 39 – 40.

⁷⁴ Ibid. s. 59, 66.

⁷⁵ Ibid. s. 48, 73, 76, 80, 83 – 84.

⁷⁶ Ibid. s. 66.

4.6 Epos

Epos: historia : för gymnasieskolans kurs A i andra upplagan från 2008 visar redan från början en intention att skildra kvinnors liv och erfarenheter. I kapitlet om antikens Grekland får vi veta en hel del om hur kvinnor levde ”inomhus i det trånga, mörka och rökiga huset”. Vi får veta att kvinnor i regel gifte sig vid femton års ålder med en man som ofta var dubbelt så gammal, att oönskade flickbarn kunde sättas ut och att kvinnors medellivslängd var tio år kortare än männens. ”Männen dog i krig, men det var oftare farligare att föda barn.” Läroboken fortsätter med att koppla seden att hålla män och kvinnor åtskilda till förekomsten av prostitution och homosexualitet i det grekiska samhället. Både manlig och kvinnlig homosexualitet avhandlas.⁷⁷

Läroboken fortsätter konsekvent att skildra historien ur vad som skulle kunna kallas ett genusperspektiv. Exempelvis sägs det i avsnittet om den grekiska filosofin att ”Det grekiska manssamhället var öppet och mottagligt för nya intryck, trots kvinnoförtrycket”. Det finns också en vilja att lyfta fram framstående kvinnor, exempelvis statsmannen Perikels hustru Aspasia eller filosofen Hypatia.⁷⁸

På område efter område fortsätter man att lyfta fram hur kvinnor har påverkat och påverkats av historiska händelser. Vi kan till exempel läsa att kvinnorna hade en viktig roll för spridandet av kristendomen i den tidiga kyrkan. När kvinnor har varit uteslutna från något område, till exempel skolgången i antikens Rom, lyfts detta fram. Kristendomens roll som ideologisk grund för det medeltida kvinnoförtrycket och kyrkans sexualfientlighet kommenteras också. Även i skildringar av till exempel feodalismens sociala struktur försöker man finna kvinnors särskilda erfarenheter, i detta fall exempelvis att de livegna böndernas döttrar inte kunde gifta sig utan att betala en avgift till godsherrn. Även de borgerliga kvinnornas arbete och möjlighet att ansluta sig till skrän behandlas.⁷⁹

Även kvinnors situation i områden utanför Europa kommenteras. Vi kan exempelvis lära oss att det muslimska samhället var patriarkaliskt men att kvinnors ställning nog ofta var friare än vad Koranen och sharia påbjöd.⁸⁰

I bokens bildmaterial finner vi 222 män och 61 kvinnor samt 28 personer vars kön jag inte kunnat avgöra. Bilderna består både av historiska målningar och nya teckningar. Även när det kommer till de historiska bilderna verkar det som att man har ansträngt sig för att hitta bilder på kvinnor i olika situationer, exempelvis bilden från 1400-talet föreställande nunnor som vårdar sjuka. Det är också intressant att notera att *Epos* är den enda av läroböckerna där illustrationen av den feodala maktpyramiden även inkluderar bondkvinnor, som i detta fall till och med skildras när de arbetar på fälten tillsammans med männen.⁸¹

⁷⁷ Sandberg 2008, s. 7.

⁷⁸ Ibid. s. 8, 20.

⁷⁹ Ibid. s. 20, 22, 27, 46 – 48.

⁸⁰ Ibid. s. 36

⁸¹ Ibid. s. 31, 46.

Sammanfattningsvis anser jag att både ord och bild i *Epos* kan kategoriseras som nivå fyra, feministisk historia. Det enda som skulle tala mot detta är en viss tendens att behandla kvinnor som en enhetlig grupp, men jag anser ändå att läroboken på ett tillräckligt sätt pekar ut skillnader mellan kvinnor från olika klasser eller etniska bakgrunder. Något som *Epos* verkligen uppfyller är kriteriet att nya frågeställningar och nya fokus skall föras in i historieskrivningen. *Epos* fokuserar exempelvis på familjeliv och sexualitet på ett sätt som inte förekommer i de övriga läroböckerna i undersökningen.

5. Slutsatser

En första slutsats som kan dras utifrån undersökningen utav läroböckernas skrivna text och bilder är att jag ingenstans kunnat finna någon stor skillnad rent kvalitativt i hur män och kvinnor skildras i en boks skrivna text och i dess bildmaterial. Man kan emellertid notera att även de böcker som jag i den kvalitativa undersökningen placerat i de högre kategorierna samtliga har en stor övervikt av avbildade män. Detta kan antagligen till viss del förklaras med att böckerna ofta använder sig av samtida bilder eller artefakter för att skildra en historisk period, men detta kan inte vara hela sanningen då även nygjorda illustrationer innehåller fler män än kvinnor.

Jag har inte heller kunnat finna några större skillnader mellan antiken och medeltiden när det kommer till hur män och kvinnor skildras. Detta resultat avviker alltså från det som Sissel Annette Marthinsen kommer fram till i sin undersökning av de norska läroböckerna. Jag har inte heller funnit att de förmedeltida kapitlen skulle ha större fokus på exempelvis socialhistoria än kapitlen om medeltiden i samma lärobok.⁸²

Detta sammantaget gör att det tycks mig som att det in varje lärobok finns ett relativt konsekvent sätt att förhålla sig till hur kvinnor och män skildras. Detta hänger naturligtvis i hög grad ihop med vilka områden som behandlas som historiskt intressanta. Utgår exempelvis läroboken från att det är mer intressant att berätta om män som dog i krig än om kvinnor som dog i barnsäng.

I flera av böckerna har jag funnit att de kvinnor vars liv lyfts fram är sådana som nått stora framgångar på traditionellt manligt kodade områden, exempelvis förekommer den krigiska Jean d'Arc och den slipade politikern drottning Margareta i samtliga böcker. I de böcker som jag har klassificerat som tillhörande första kategorin, Manlig historia, det vill säga *Fyra epoker* och *Alla tiders historia*, finns sålunda också starkt fokus på just krig och politiska maktspel. Men även i *Vägar till nuet* som har ett något annorlunda fokus, med kapitel om exempelvis slavarnas eller böndernas situation, lyser kvinnorna i regel med sin frånvaro. Att en lärobok inte enbart skildrar starkt manligt kodade områden såsom krig är alltså inte i sig en garanti för att kvinnor inte skall osynliggöras. Detta kräver i stället att läroboken aktivt ställer frågor kring vad kvinnor vid en given tidpunkt faktiskt ägnade sig åt, vilket exempelvis *Epos* kan sägas göra.

Man kan alltså inte entydigt säga att det är framhållandet av vissa manligt kodade områden som historiskt intressanta som skapar osynliggörande av kvinnor då det vore lika sant att säga att det är ett ointresse för kvinnors historiska erfarenheter som leder till att manligt kodade områden prioriteras.

Om man studerar skillnaden mellan läroböckerna rent kronologiskt går det förvisso att se att det sker en utveckling. Den äldsta boken, *Fyra epoker* från 1976, har föga förvånande (inte minst med tanke på att den första tryckningen är från 1972) inte har påverkats av den utveckling av

⁸² Marthinsen 1998, s. 118.

kvinnohistoria som inleddes under 1970-talet. Väger till nuet från 1985 tycks ha påverkats av 1970-talets radikalisering av historieforskningen vad gäller viljan att skriva en folklig historia med nedanifrånperspektiv, däremot har man inte i någon högre utsträckning påverkats av kritiken mot den traditionella historieskrivningen som kom från kvinnohistoriskt håll, men man noterar ändå att kvinnorna saknas.

I *Grepp om historien* från 1987 finns emellertid en vilja att skriva både folkets och kvinnornas historia. Man bör nog inte se detta som ett uttryck för några framsteg i historieboksskrivandet under de två år som skiljer *Grepp om historien* och *Väger till nuet*, den första tryckningen av *Grepp om historien* skedde trots allt 1983, innan andra upplagan av *Väger till nuet* kommit ut. I stället får man nog betrakta *Grepp om historien* och *Väger till nuet* som två samtida läroböcker vilka i olika hög grad lyckas integrera den kvinnohistoriska utvecklingen inom historieforskningen.

Om vi fortsätter fram tills 1994 då *Människans historia* utkommer ser vi med all tydlighet att ett genusmedvetet förhållningssätt slagit igenom i historieskrivningen och att detta perspektiv konsekvent används genom hela läroboken. I *Epos* från 2008 kan man till och med se att 2000-talets och det sena 1990-talets debatter inom genusforskningen har påverkat historieskrivningen och exempelvis ett sådant område som sexualitetens historia behandlas, vilket i princip inte förekommer i någon av de andra läroböckerna.

Även om man alltså generellt sett kan se att läroböckerna influeras av den kvinno- och genushistoriska forskningen sker detta uppenbarligen inte automatiskt med tanke på *Alla tiders historia* från 2007, den näst yngsta av läroböckerna i min undersökning, i vilken kvinnor är lika osynliggjorda som i *Fyra epoker*, vilken trycktes 31 år tidigare. Den lärare som vill använda en lärobok där kvinnors erfarenheter är integrerade bör alltså i detta fall hellre välja *Människans historia* från 1994 än boken från 2007.

Det är också intressant att jag inte har funnit några stora tendenser till att behandla alla kvinnor som en grupp, eller som en minoritet bland andra. Det tycks som att de läroböcker som vinnligger sig om att lyfta fram kvinnor också i regel kopplar detta till en insikt om att kvinnors villkor genom historien skiljt sig åt bland annat beroende på klasstillhörighet. Redan i *Människans historia* från 1994 kan vi finna vad man skulle kunna kalla för ett intersektionellt perspektiv.

Utifrån Joan Wallach Scotts teori om hur genus formas kan vi analysera läroböckernas skildringar av män och kvinnor som uttryck för kulturellt tillgängliga symboler. En utav styrkorna med Scotts teori är att den kan användas inte enbart för att studera dikotomin kvinnligt – manligt utan även andra symboliska par, exempelvis ljus och mörker, och hur dessa anknyter till skapandet av genus. I min analys kan man till exempel notera hur arbetet ofta knyts till manligt genus, trots det viktiga arbete som utförts av kvinnor genom historien, detta gäller framförallt i *Fyra epoker*, *Väger till nuet* och *Alla tiders historia*. I dessa böcker finner vi också hur exempelvis feodalismen helt och hållet skildras som ett förhållande mellan män. Detta innebär alltså att hela ekonomin och den materiella samhällsbasen blir manligt kodad. Å andra sidan utmanas denna bild i *Epos* och i *Människans historia* där kvinnors ekonomiska betydelse lyfts fram. Man kan

därmed säga att de har påverkats av den utmaning för historisk forskning som Scott anger och som innebär att föreställningarna om de kulturellt tillgängliga symbolernas och deras tolkningars oföränderlighet ifrågasätts.⁸³

Att kvinnor osynliggörs i historieskrivningen beror alltså inte enbart på att läroböckerna endast väljer att skildra områden där inga eller mycket få kvinnor fanns, exempelvis slagfältet, utan på att de områden som avhandlas aktivt kodas som manliga, exempelvis ekonomin. Om jag återvänder till slagfältet som exempel vet vi ju att många arméer har åtföljts av stora grupper civila där både kvinnor och barn ingick. När historieskrivningen då väljer att skildra kriget utifrån enbart ett manligt perspektiv innebär detta att man knyter kriget som symbol till manligt genus, med Scotts ord skulle vi kunna kalla det för skapandet av normativa begrepp, vilket bland annat innebär ”ett förkastande eller undertryckande av alternativa möjligheter”.⁸⁴

⁸³ Scott 2004, s. 98 – 99.

⁸⁴ Ibid. s. 98.

6. Käll- och litteraturförteckning

6.1 Anförda källor

- Almgren, Hans, Bergström, Börje & Löwgren, Arne, *Alla tiders historia. A*, 3. uppl., Gleerup, Malmö, 2007
- Graninger, Göran (red.), *Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Fortiden - 1800*, 2. uppl., Esselte studium, Solna, 1985
- Hildingson, Lars (red.), *Fyra epoker: lärobok i historia för gymnasieskolan : 3- och 4-årig linje åk 1*, [Ny uppl., ny tr.], Natur och kultur, Stockholm, 1976[1972]
- Häger, Bengt Åke, *Grepp om historien*, [Ny utg., 4. tr.], Studentlitt., Lund, 1987[1983]
- Sandberg, Robert, *Epos: historia : för gymnasieskolans kurs A*, 2. uppl., Liber, Stockholm, 2008
- Westin, Gunnar T. (red.), *Människans historia: lärobok i historia för gymnasieskolan. 1*, [3. tr.] Natur och kultur, Stockholm, 1994[1990]

6.2 Litteratur

6.2.1 Tryckt litteratur

- Andersson, Emma, *En historia för alla? En genusteoretisk studie av läroböcker i historia för gymnasieskolan*, opublicerat Lärarexamensarbete, Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet, 2006
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Studentlitteratur, Lund, 2000
- Carlsson Wetterberg, Christina, 'Från patriarkat till genussystem - och vad kommer sedan?', i Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.), *Genushistoria: en historiografisk exposé*, Studentlitteratur, Lund, 2004
- Frangeur, Renée, "Genushistoria: den nya historien", i Bjuremark, Anna (red.), *Iscensättning av problematiken genus och mångfald i undervisningen vid LiU: några exempel från fördjupningskurser i högskolepedagogik*, Univ., Centrum för undervisning och lärande (CUL), Linköping, 2004
- Gemzöe, Lena, *Feminism*, Bilda, Stockholm, 2002
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per, *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*, Studentlitteratur, Lund, 1997
- Hirdman, Yvonne, 'Vad är kvinnohistoria?', i *Kvinnohistoria : om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, 1992

- Hägerström, Jeanette, ”Utmaningar i feministisk teori: att förstå samspel mellan genus, etnicitet och klass i utbildning”, i Mulinari, Diana, Sandell, Kerstin & Schömer, Eva (red.), *Mer än bara kvinnor och män: feministiska perspektiv på genus*, Studentlitteratur, Lund, 2003
- I enlighet med skolans värdegrund?: en granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*, Skolverket, Stockholm, 2006
- Långström, Sture, *Författarröst och lärobokstradition: en historiedidaktisk studie*, Diss. Umeå: Umeå universitet, Umeå, 1997
- Marthinsen, Sissel Annette, *Kvinneliv i lærebøker: en analyse av historiebøker for gymnasen og den videregående skolen i perioden 1950 til 1990 : hovedoppgave i historie*, Norges teknisk-naturvitenskapelige univ., Trondheim, 1998
- Mattlar, Jörgen, *Skolbokspropaganda?: en ideologianalys av läroböcker i svenska som andraspråk (1995-2005)*, Acta Universitatis Upsaliensis (AUU), Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2008, Uppsala, 2008
- McCall, Leslie, ”The Complexity of Intersectionality”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(2005):3, s. 1771-1800, 2005
- Mulinari, Diana, Sandell, Kerstin & Schömer, Eva (red.), *Mer än bara kvinnor och män: feministiska perspektiv på genus*, Studentlitteratur, Lund, 2003
- Ohlander, Ann-Sofie, *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia: en granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan : rapport 1*, DEJA - Delegationen för jämställdhet i skolan, Stockholm, 2010
- Panikian, Helen, *Läromedelsanalys utifrån ett historiemedvetande och genusperspektiv: En studie av historieläroböcker från 1970-80-90-2000-talen*, opublicerat Lärarexamensarbete, Lärarutbildningen, Södertörns högskola, 2007
- Scott, Joan Wallach, ”Genus - en användbar kategori i historisk analys”, i Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.), *Genushistoria: en historiografisk exposé*, Studentlitteratur, Lund, 2004
- Sjöberg, Maria, ”Från kvinnohistoria till genushistoria”, i Perlestam, Magnus (red.), *Genusperspektiv i historia: metodövningar*, Studentlitteratur, Lund, 2001
- Thompson Tetreault, Mary Kay, ”Integrating Women's History: The Case of United States History High School Textbooks”, *The History Teacher*, 19(1986):2, s. 211-262, 1985
- Wikander, Charlotte & Wikander, Örjan (2003). *Antikens historia: Europa i vardande*. 2., [omarb. och kompletterade] uppl. Stockholm: Liber
- Wright, Moira von, *Genus och text: när kan man tala om jämställdhet i fysikläromedel?*, Statens skolverk, Stockholm, 1999

6.2.2 Internetsidor

Berge, Britt-Marie, Widding, Göran, En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker: Underlagsrapport till Skolverkets rapport 'I enlighet med skolans värdegrund?', <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1659>, 2010-04-22

Holst, Sören, "Myten om den manliga vetenskapen och den kvinnliga vardagskunskapen", <http://www.physto.se/~holst/moira2.pdf>, 2010-04-22

"Läromedlens roll i undervisningen: grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap", <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1640>, 2010-04-22